

YIRIK SANOAT KORXONALARIDA RISK-MENEJMENT TIZIMINI JORIY ETISHNING NAZARIY-AMALIY ASOSLARI

E.O.Bozorov

"Issiqlik Elektr Stansiyalari" AJ, Tavakkalchilikni boshqarish boshqarmasi boshlig'i

Annotatsiya: Bugungi kunda global iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, raqobat muhitining kuchayishi va tashqi omillarning oldindan aytib bo'lmashligi yirik sanoat korxonalari oldiga risklarni boshqarish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish vazifasini qo'yimoqda. Ayniqsa, energetika, metallurgiya, transport va moliya sohalaridagi strategik ahamiyatga ega korxonalarda yagona, integratsiyalashgan risk-menejment tizimining mavjud emasligi operatsion, moliyaviy, huquqiy va obro'-e'tibor risklarining nazoratsiz kuchayishiga olib kelmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, risklarni tizimli boshqarmagan korxonalar nafaqat moliyaviy yo'qotishlarga, balki strategik maqsadlardan chetlanishga ham yuz tutadi [1].

Kalit so'zlar: risk-menejment, korporativ boshqaruv, ERM, risk-reestr, ISO 31000, risk egalari

Muammoning dolzarbligi.

Ko'pgina yirik korxonalarda risklarni boshqarish alohida bo'linmalar (moliya, xavfsizlik texnikasi, ichki audit) tomonidan parchalangan holda amalga oshiriladi, bu esa risklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni inobatga olmaslikka, resurslarning takroriy sarflanishiga va qaror qabul qilish jarayonining sekinlashishiga sabab bo'ladi. Xalqaro amaliyotda keng tarqalgan COSO ERM [1] va ISO 31000 [2] standartlari korxona darajasidagi yaxlit (enterprise-wide) yondashuvni talab qiladi, biroq bu standartlarni mahalliy korxonalar

sharoitiga moslashtirish masalasi hali yetarlicha ilmiy tadqiq etilmagan. Bundan tashqari, mahalliy korxonalarda risk madaniyati past darajada bo'lib, xodimlar risklarni ko'pincha faqat moliyaviy ko'rsatkichlar orqali baholaydi, bu esa strategik va obro'-e'tibor risklarining e'tibordan chetda qolishiga sabab bo'lmoqda. Fraser va Simkins [4] ta'kidlashicha, ERM tizimini joriy etishdagi asosiy to'siqlardan biri aynan rahbariyat darajasidagi risk madaniyatining yetishmasligi va funksional bo'linmalar o'rtasidagi axborot almashinuvining zaifligidir.

Tadqiqotning maqsadi.

Ushbu tezisning maqsadi yirik sanoat korxonalarida yaxlit risk-menejment tizimini joriy etishning bosqichma-bosqich metodologiyasini ishlab chiqish, shuningdek, tizimning samaradorligini oshiruvchi tashkiliy-institutsional mexanizmlarni asoslashdan iborat. Tadqiqot doirasida risk-menejment tizimini korxonaning umumiy boshqaruv arxitekturasiga integratsiya qilish yo'llari, shuningdek, milliy me'yoriy-huquqiy baza talablariga muvofiqlashtirish masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot uslubiyoti.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, ekspert baholash va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Tahlil predmeti sifatida COSO (2017) ERM freymvorkining besh komponenti — boshqaruv va madaniyat, strategiya va maqsadlarni belgilash, faoliyat natijalari, ko'rib chiqish va qayta ishlash, axborot-kommunikatsiya va hisobot berish — asos qilib olindi [1]. Bu komponentlar Hopkinning [3] amaliy risk-menejment modeli bilan uyg'unlashtirilib, yirik sanoat korxonasi sharoitiga moslashtirildi.

Tadqiqot natijalari va tahlil.

Tahlil natijasida yirik korxonalarda risk-menejment tizimini joriy etish uch bosqichda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqligi asoslandi: birinchi bosqichda risk-reestrni shakllantirish va risklarni ehtimollik-ta'sir matritsasi asosida tasniflash; ikkinchi bosqichda

har bir struktura bo'linmasi uchun risk egalari (risk owners) institutini joriy etish va javobgarlikni tarqatish; uchinchi bosqichda risklarni monitoring qilish va hisobot berishning avtomatlashtirilgan tizimini (masalan, korporativ risk-panel) yaratish. Tahlil shuni ko'rsatdiki, risk-menejment funksiyasini strategik rejalashtirish jarayoniga integratsiya qilish korxona rahbariyatining qarorlar sifatini sezilarli darajada oshiradi [1; 3]. Bundan tashqari, ISO 31000 standartida ta'kidlangan o'n bir tamoyilga [2] tayangan holda, risk-menejment tizimi nafaqat zararni oldini olish, balki qiymat yaratish va uni himoya qilish vositasi sifatida talqin etilishi lozimligi asoslandi.

Institutsional-huquqiy jihatlar.

O'zbekiston Respublikasida davlat ishtirokidagi yirik korxonalarni isloh qilish jarayoni risk-menejment tizimlarini joriy etish uchun qulay institutsional zamin yaratmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-oktyabrdagi PF-6096-son Farmoni davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ boshqaruv tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish vazifasini belgilagan [5]. Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlari uchun Korporativ boshqaruv kodeksi ichki nazorat mexanizmlarini samarali joriy etish talabini o'z ichiga oladi [6]. Ushbu me'yoriy-huquqiy baza risk-menejment tizimini korxona boshqaruv kengashi darajasida institutsionallashtirish uchun zarur asos bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy ahamiyati.

Ishlab chiqilgan metodologiya korxona rahbariyatiga risklarni erta bosqichda aniqlash, ularni ustuvorlik darajasi bo'yicha tasniflash va cheklangan resurslarni eng yuqori xavf tug'diruvchi sohalarga yo'naltirish imkonini beradi. Shuningdek, risk egalari institutining joriy etilishi javobgarlikni aniq taqsimlash orqali ichki nazorat tizimining samaradorligini oshiradi, bu esa, o'z navbatida, tashqi audit va reyting agentliklari nazarida korxonaning barqarorlik ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Amaliyotda taklif etilgan uch bosqichli model korxonaning mavjud tashkiliy tuzilmasiga qo'shimcha xarajatlarsiz, mavjud bo'linmalar vakolatlarini qayta taqsimlash orqali ham tatbiq etilishi mumkin.

Risk madaniyatini shakllantirish.

Hopkin ta'kidlashicha, risk-menejment tizimining texnik-metodologik jihatlari qanchalik puxta ishlab chiqilmasin, uning amaliy samaradorligi korxona xodimlarining risklarga nisbatan munosabati va ularning kundalik qarorlarida risk omilini hisobga olish darajasiga bog'liq [3]. Shu sababli, risk-menejment tizimini joriy etish jarayonida faqat rasmiy tartib-qoidalarni tasdiqlash bilan cheklanmasdan, barcha boshqaruv darajalarida — yuqori rahbariyatdan tortib oddiy ijrochigacha — muntazam o'quv-treninglar tashkil etish, risklar to'g'risida ochiq muloqot madaniyatini rivojlantirish va xodimlarni aniqlangan risklar haqida xabar berishga rag'batlantiruvchi ichki mexanizmlarni joriy etish zarur. Bunday yondashuv "yuqoridan pastga" (top-down) va "pastdan yuqoriga" (bottom-up) axborot oqimlarining uyg'un ishlashini ta'minlaydi.

Xalqaro tajribani moslashtirish masalalari.

Xalqaro amaliyotda ERM tizimlarining muvaffaqiyatli joriy etilishi, qoida tariqasida, korxona boshqaruv kengashi qoshida mustaqil auditoriya yoki risk qo'mitasining mavjudligi, shuningdek, risk-menejment funksiyasining strategik rejalashtirish bilan uzviy bog'liqligi bilan izohlanadi [1]. Biroq mahalliy korxonalar sharoitida bunday tajribani mexanik tarzda ko'chirib o'tkazish samarasiz bo'lishi mumkin, chunki milliy korporativ boshqaruv amaliyoti, huquqiy tizim va kadrlar tayyorgarligi darajasi farq qiladi. Shu sababli, xalqaro standartlarni (COSO, ISO 31000) joriy etishda ularni mahalliy me'yoriy-huquqiy baza va tashkiliy madaniyatga bosqichma-bosqich, pilot loyihalar orqali moslashtirish tavsiya etiladi.

Xulosa.

Yirik sanoat korxonalarida risk-menejment tizimini muvaffaqiyatli joriy etish faqat metodologik vositalarni tatbiq etish bilan emas, balki korporativ madaniyatda risklarga nisbatan proaktiv munosabatni shakllantirish orqali erishiladi. Kelgusi tadqiqotlar risk-menejment tizimining raqamli transformatsiya jarayonlari, xususan, sun'iy intellekt asosidagi prognozlash vositalari bilan integratsiyasiga, shuningdek, milliy korporativ

boshqaruv kodeksini xalqaro ERM standartlari bilan yanada chuqurroq uyg'unlashtirish masalalariga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Enterprise Risk Management — Integrating with Strategy and Performance. Executive Summary. — New York: COSO, 2017.
2. International Organization for Standardization. ISO 31000:2018 — Risk management — Guidelines. — Geneva: ISO, 2018.
3. Hopkin P. Fundamentals of Risk Management: Understanding, Evaluating and Implementing Effective Risk Management. 5th ed. — London: Kogan Page, 2018.
4. Fraser J.R., Simkins B.J. The challenges of and solutions for implementing enterprise risk management // Business Horizons. — 2016. — Vol. 59, No. 6. — P. 689–698.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-oktyabrdagi PF-6096-son "Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
6. O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun Korporativ boshqaruv kodeksi (Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish Komissiyasining 2016-yil 11-fevraldagi 02-02/1-187-son bayonnomasi bilan tasdiqlangan).